

Юрій Липа.

Л 61 Козаки в Московії. [текст] / Юрій Липа. – Київ: Центр учбової літератури, 2020. – 176 с.

ISBN 978-611-01-1788-3

"Роман пригод з XVII століття" "Козаки в Московії" написав відомий громадський діяч, провідний український письменник, людина всебічних обдаровань Юрій Липа (1900-1944).

Головний герой роману Григорій Трембецький, лицар і купець, за підказкою царського сина і втікача Іоанна Шуйського прагне здобути "найбільший скарб Московії", що його цар Іван IV Лютий заховав десь на волзьких берегах, щойно завойованих і неприборканих, і він разом зі своїми товаришами знаходить те заляте місце шляхом неймовірних зусиль, жертв і принижень, але не знаходить скарбу. Отже, на чужій землі знаходять герої лише ошуканство.

Роман сповнений глибоких роздумів про долю України, її майбутнє.

величезну жменю пана Григорія і кинув об землю, так упав раптом шляхтич під муром звияжноголосої церкви. Він не міг віддихати, у корчах роздер на грудях жупан. Чув він, що дві душі в нім борються, як два птахи, що один одному очі хоче видзьобати. І от рівніше почав віддихати. З кожним віддихом, здавалося, відлітала від нього гіркість, затиралася розбола. Віддихнув повними грудьми і встав.

Чув, що нова, більша сила в нім загостила, що інших почувань коло себе не терпить.

Заточуючись, притулився до стіни. Високо перед царськими воротами стояв із блискучим, гордим лицем цісар України козакоруської, обіч нього син його з незмінним, камінним лицем бога війни.

Далі плила Служба Божа, як гімн слави для Бога й імператора великої Руси. За кожним разом, коли в екстенях і мнголіттях поминали його, здригання потужне перебігало серед вірних. З ними разом з'єднало те тремтіння і пана Григорія.

Росла в нім гордість, росла в нім радість, пінилося щастя таке велике, що розвіялися його привати і жалі. Тепер те, що було в нім, було як сонце і живуца земля. Зоднаковіли йому скарби чужинців, був у світлі корони української і в майорінні інсигній слави. Скарбом йому було його нове серце, а скарбом України тисячі нових сердець.

І в вигуках юрб, і в виблисках голих шабель старшинства, і в золоті й сріблі стягів, і в звияжному ореолі монарха Богом даного почув він потужний надлюдський голос.

То велетенський лев козацький з головою понад хмарами ричав, опромінений і роздражнений, і простягав залізну лапу над своєю багатою землею.

По молитві заамвонній — велика сталася річ.

Повагом, уникаючи поглядів людських, вийшли обидва митрополита і стали перед головним вівтарем, перед царськими воротами.

На знак Григорія Кобилецького, найстаршого дворянина монаршого, пахолята принесли безцінний смиренський килим і постелили його перед митрополитами.

Запанувала тиша й нерухомість.

Тоді в тій тиші твердою й певною ходою зблизився до владик гетьман Богдан Хмельницький із гетьманичем Тимошем, і на знак митрополитів обоє стали на коліна. По черзі їх владики накрили омофором. Потім до владик священники приступили із золотими начиннями.

Тоді в урочистій тиші соток стримуваних віддихів залунали слова:

— Миропомазую Тебе, Богдана, государя і гетьмана великої Руси!

І трохи згодом:

— Миропомазую Тебе, Тимодея, гетьманича великої Руси!

Крикнули душі, заблищали або скам'яніли очі. І в тій бурхливій тиші митрополит Коринту прочитав молитву грецьку, а митрополит Назарету дві — українські з київського требника.

Дивне щось робилося серед присутніх, що ніхто головою навіть не рушив.

І раптом залунав дзвінкий голос назаретянського князя церкви:

— Богданові, государеві і гетьманові великої Руси — многоліття!

— Многая літа! — триумфально залунало з глибини хорів.

— Многая літа! — здригнувшись, відізвалося старшинство, панята і вся значна Україна з силою страшною, що впоєє і споєє. Серце стиснулося в чужоземців від того вибуху сили.

— Многая літа! — тремтячи, повторював пан Григорій, а чув мурашки за плечима; чуб йому наїжився від того ніби нового і прадавнього, що в ньому самому вибухнуло.

В церкві обіймалися знайомі і незнайомі, як на Великдень.

За мурами церкви вдарили всі гармати замкові, загриміли на переміну мушкети, потім знову гармати замкові із підзамча, потім знову гукання й мушкети, як непереривний грім.

І в цю хвилину побачив пан Григорій ворога свого, згорбленого, неспокійного пана московського Шуйського, що на лівім крилосі боязко на нього споглядав. Якби хтось взяв у

“... І тим мечем нашим гострим утвердимось”

*— Державо, ти була, як огненна злива!
Державо, прощай!*

Так у вірші “Дев’ятнадцятий і Двадцятий” вигукнув, підбиваючи підсумки змагань за Незалежну Україну, Юрій Липа. Громадський діяч, поет, прозаїк, перекладач, літературознавець, історик, філософ, лікар, політик, — за висловом Євгена Маланюка, “один з того покоління Юріїв та Олегів, що їх зродила доба Державності і Визвольної Війни”. “Державність — на коротку історичну мить! — піднесла була їх на висоту, з якої вони вже не хотіли й не могли сходити в низ невільницького Вчора”.

Юрій Липа (1900-1944), поза сумнівом, належав до тих, що, зазнавши поразки на полі бою, відмовились визнати себе — і не визнали! — переможеними. Все наступне своє життя до останнього віддиху, всю свою творчу потугу присвятив він боротьбі за відновлення української державності. Промовистим свідченням того, як Юрій Липа боровся і чому за це загинув, є його “роман пригод з XVII століття” “Козаки в Московії”. Неабиякий здобуток української історичної прози — всієї, не лише діаспорної. Над цим твором варто замислитись, варто поміркувати і нашим сучасникам.

Написанню роману передував тривалий період “накопичення матеріалу”: молодий автор уважно вивчав першоджерела, історичні й літературні пам’ятки, словники, документи, рукописи. Ще 1927 року з-під його пера з’являється вірш (начебто іронічний) “Мемуари”:

*Адамус Олеар’юс, його милость Флетчер
До мене йдуть щодня, сидять край столу ввечір;*

*Приходять з актами пан писар Генеральний,
Климентій вірші чтеть. О броні пальній.*

*Оповідать складно пан Трембецький,
Пан Герберштайн — латинська, Бернгарт — по-німецьки.*

Звідти, з автентиків, потрапило на сторінки Липиноного роману чимало характеристик, описів, слівцець, ба, навіть зворотів, а також імен та прізвищ. Очевидно, звідти перебрався і головний герой – Григорій Трембецький, лицар і купець. З отих одчайдухів, чіми стараннями, чиєю сміливістю і кмітливістю, потом і кров'ю багатіла козацька нація. Той, що у власних потребах об'їздив Захід і Схід, побував і на Півдні, і на Півночі, а нині, за підказкою царського сина і втікача Іоанна Шуйського, прагне здобути “найбільший скарб Московії”, що його цар Іван IV Лютий заховав десь на волзьких берегах, щойно завойованих і досі не приборканих. І Григорій Трембецький, разом зі своїми товаришами, знаходить це заляте місце, щоправда, коштом неймовірних зусиль, жертв і принижень. Знайшов і прочитав вирізьблені, порослі мохом слова:

*Буде ти мя подимеші –
Добро тобі будеть.*

Довго ще вони марудяться, підкопуючи й зіштовхуючи велетенську брилу, і зацний пан Трембецький радіє, бо твердо знає: “За всі знущання, всі труднощі і небезпеки мав йому камінь деспота заплатити”. Зрештою, вони зрушили з місця, перевернули камінну потвору. І вражений шукач московських скарбів прочитав вириті на зворотному боці, переплетені по-азіатськи і по-азіатськи лукаві слова:

Пощо шукаєш, нічого бо тут не положено.

А що інше могло там заховатися, крім страху, насильства, батогів свистячих і стятих голів? “Бо ж тільки черви ворущаться під цим камнем оного тирана”. “Ошукала мене чужа земля”, – зізнається Григорій Трембецький. – “До своєї землі вертатися треба, друже мій і кумпане любий”, – каже йому стиха “філософії доктор і теології магістер” Латка-Старушич.

За багатьма ознаками перед нами твір авантюрного жанру, і Юрій Липа сумлінно працює в заданих параметрах, – він, до речі, наприкінці свого земного існування розпочав був і кримінальну повістину, тільки завершити не встиг. А проте найкрутіші авантюри чекають на читачів не в зовнішній площині, а в сфері внутрішній, духовній: ми з неослабною увагою стежимо за пригодами розмислів – як авторових, так і його непосидючих героїв. Вони постійно ставлять (собі і нам) цікаві запитання, що на них маємо відповідати.

Нам уже відома позиція філософа Латки-Старушича: “Того не знаєш, що єсть для тебе опором проч неба: тільки земля, альбо отчизна найсолодша”. А що думає старий учений

Потім – великий канцлер. Потім німовні, брязкаючи зброєю, кільканадцять полковників, канцелярія гетьманська, судії, сотники, осавули і всі значні, що на сойм прибули. Всі, згорда ступаючи, – при шаблях і знаках своєї влади.

Процесію закінчували два невеликі відділи, що по смерті Кривоноса перебували в Чигирині, скажені в битві: англійські лучники і шкоти з ратищами та вкінці знов драгонія в блакитних уборах.

Найтяжчий дзвін ударив, коли володар козакоруський вступив до церкви.

Пан Григорій увійшов разом із панятами українськими і став у сінях церкви, де на стінах на зразок Київської Софії був вималюваний рай із тиграми, ведмедами, орлами, сиренами і іншими жадібними на християнина звірятами.

Церква мерехтіла в світлі тисяч свічок.

Це – сьогодні – восьмого ноембрія року Божого тисяча шістсот п'ятдесятого служили літургію найвищі в єрархії грецькій: митрополит Коринту і митрополит Назарету.

Напруження панувало на лицях чужоземців і значних козацького панства.

На самім початку обидва митрополити вийшли в святочних яскравих ризах, з патерицею в руці.

Митрополит коринтянський не вмів української мови, зате другий митрополит дивною українщиною привітав присутніх христорубивих і войовничих панят козацьких, а між ними того, чия слава й ім'я розійшлись по всіх світах від землі турської до землі франків. Недарма, казав, співають скрізь пісні, складають оди на його честь і пишуть поеми про його перемоги над невірними і його походи. Прирівнював його до найбільшого цісаря з цісарів, Василя Македонянина. «Воістину, – звернувся до гетьмана, – Бог з тобою, воістину найславнішу, велику Русь подвигнув еси, як Мойсей – ізраїльтян, воістину великим цісарем наректися можеш. Слава Богові, що довершив через тебе і твій гострий меч таких великих діл!»

Служба Божа тривала довго, як то завжди грецький ритуал. Пан Григорій лиця вибраних оглядав: і прихильники черні, і прихильники шляхетчини, дивуючись, споглядали один на одного, боязко питання світилися в їх очах. Це ж бо були в руках того, що про нього в пісні співано: «Тільки Бог один знає, що Хмельницький думає; гадає».

І вони, і всі інші стояли зворушені, застигли і теж в очікуванні.

німи у процесії, рушачись у глибині від зневаги, — але мали солодкий усміх назовні. Думали, може, ще завтра в ті щілини клин вб'ємо — і нагла кров залле ці непольські лица і непольську віру?

Замовкли дзвони, перестали ревіти фанфари й сурми.

До церкви пішли вибрані парами й трійками одні за одними.

Попереду всіх ішов бурмістр Чигирин із райцями по боках, за ними цехові хорунжі в яскравих жупанах із знаками свого цеху, потім — драгонія замкова в широких капелюхах і шкіряних плащах, потім — спіхочена корогва козацька в фіолетних жупанах. За ними ступали пахолята двірські і значні дворяни в кармазинах.

Двоє з дворян у шапках із білими довгими перами провадили послів чужоземних.

Турецькі мали перше місце, коло них — шведські від канцлера Оксенстєрні і семигородські від князя Ракочія. Потім ступали поважно послі австрійські, бранденбурзькі, мулятьянські, московські, а далі в темних уборах Європа лютерська і протестантська.

Більшість із послів виблискувала золотом і сріблом уборів. Ішли, як великі кольорові птахи — блискучі, напружені, як на токовищі. Зиркали надуті спідлоба один на одного: чи не зайняв хтось кращого місця, як йому належить? Челяді не мали близько — інакше давно б палаші були в роботі.

Проїшло за ними в грецьких шатах духовенство із митрополитом на чолі, та й гурт дворян митрополичих і єпископських.

Потім несли на шовкових подушках інсигнії монарші й інсигнії обох гетьманів польських, два роки тому здобуті в бою.

Далі поважно, якби землю собою власкавлюючи, ішов сам Богом даний. Трохи далі за ним у простому жупані ступав найясніший козак, як його називали, Тиміш-гетьманіч. Як тур був: лице мов із каменю витесане, трохи віспою подзьобане. Дуже мовчазний і дуже сильний, про його шалену відвагу й холодну кров казки оповідали. В дитинстві, казали, одну тільки забавку мав — шаблю. Сойму й політики не любив. Жив на коні і не вагався ніколи. Його до Святослава Хороброго прирівнювали.

За монархом і гетьманічем ішли два маршали: полковник чигиринський і полковник київський.

Епіфаній Славинецький, що втік до Москви перед тим три роки, як він пояснює причини своєї втечі? Ось як: “Хто вітрові служить, тому димом платять. Україні нестаток одвернув од нас московської ласки остаток... Нема, братіку, нема слави Святославової! Гоненіє, братку, гоненіє, уничиженіє, посрамленіє, полоненіє...” На що філософ Латка: “Не гоненія нас гнітять, а розбрат”. І він же: “Тільки афекти сваволі і пихи владою в собі смиривши, вірі своїй послушна, звитяжить Нація Козацька”. “... поневаж Нація Козацька наша в гніві міри не знає, а в бійці кінця”, — суголосить йому і ватажок запорозький.

Юрій Липа вигострив своє історіософічне мислення в трактатах і розвідках, тож наочно продемонстрував, що самий розвій, розвиток думки може тримати читача в напрузі від першої до останньої сторінки. Так, сюжет “Козаків в Московії” складний, і вправляється з ним автор непогано. І сам по собі подієвий ряд — колоритний і розгалужений. Але його, подієвий ряд, підкріплено ще рядом осмислювальним — і виявляється, що він і є головною дійовою особою, елементом визначальним і засадничим. Ми стежимо за переконами думок з не меншою цікавістю, аніж за бійками і пересуванням героїв у просторі, за їхніми зальотами і приватами.

Зрештою, Липина думка рухається в одному, обраному свідо-мо, напрямку: треба свою, українську державу мати! Годі вже озиратись то на Польщу, то на Московію, то на Туреччину, то на Литву. І єдине, що нам підпоможе і зарадить — то гетьманська, монарша десниця, що міцно тримає всіх у покорі, а провадить до спільної мети. В цьому благо не лише України, а й ближчих і дальших її сусідів. І то не гра дрібних людських амбіцій — то вияв історичної необхідності. “Не буде війни, — мовить у романі гетьман Богдан Хмельницький, — між Москвою і Коронаю Польською — ми утвердимось”. А тепер пригадаймо засадничу тезу полковника Євгена Коновальця: “Як довго немає Самостійної Української Держави, так довго не буде порядку в Європі, і всі союзи будуть нереальними”. Творець і провідник ОУН мислив слушно, за що і розплатився власним життям. Паралелі до Липиної біографії напрошуються цілком логічно, без найменших натяжок.

Він завжди наполягав на дисциплінованості, самозреченості, на вмінні приборкувати особисті пристрасті в ім'я Великої Національної Ідеї як на передумові державного існування українського народу. “Покоривши себе, покоримо світ!” — проголошено у вірші “Гість із Заходу”. В цьому ж таки творі заявляє про себе і “герой нашого часу”:

*Це не Франціск Ассізький,
Спіноза чи Кант, Декарт,
Це він – неспокійний, близький,
Певний грач і з тисячáми карт,
– Наполеон.*

Точніше – українське його втілення: “молодий хорунжий”, який “десь у Вознесенську чи у Лебедині” скомандує: “На коня!” Отаманство і розбишацтво, небажання виконувати накази, в тому числі “великий Наказ, що трубить вічно в похід”, Юрій Липа вважав чи не найпершою причиною наших поразок і нашого занепаду. А ще – марновірство і зрадливість. Не випадково Липин Богдан Хмельницький твердить: “... тільки обманом і ошуканством Нація Козацька взята може бути, бо гвалтом народу такого взяти сили нема”. Через що ненавидів Юрій Липа українське плебейство у всіх його виявах і проявах – гадав, що саме в інстинктах і пристрастях юрби треба шукати зародки бездержавності й упадку – тимчасового (щодо цього Юрій Липа сумніву не мав). Тому й викривав, тому й кидав гнівні звинувачення в обличчя многоликої, мно-годушної “черні”:

*То є тіло тяжке, більмооке, жабине, руїнне,
Смішно-хитре, голодне до крові, до гвалту, до крику,
Вал високий, багатоокий, що котиться, плине
Над усе, що ясне, що струнке, що єдине, велике...*

Водночас Юрій Липа усвідомлює, що чесні добропорядні громадяни, патріоти Матері-України спроможні перебороти в собі руїницьке начало, піднятися над власними вадами і пороками, “на місце в бою своє не набрести, а просто прийти і стать”, – майже за Миколою Бажаном. Таким є Григорій Трембецький. “Був він завзятої, запеклої вдачі. Знести не міг того, що єсть десь така влада, що його волю скасувати може, та ще й у себе, у землі козацькій”. Втім, уздрівши перемены, спричинені самою присутністю “государя і гетьмана” Богдана Хмельницького, на власні очі побачивши урочистий обряд коронації, Трембецький також переймається природним захватом і розумінням державної організації волелюбної Козацької Русі.

“Росла в нім гордість, росла в нім радість, пінилося щастя таке велике, що розвіялися його привати і жалі. Тепер те, що було в нім, було як сонце і живуща земля. Зоднаковіли майорінні інсигнії слави. Скарбом йому було його нове серце, а скарбом України – тисячі нових сердець.

Ми ж, вдячним і веселим лицем до Бога звернувшись, оцим вам, панове, ознаймуємо: землі нашої володарем і начальником єсьмо і в дню нинішнім нас і сукцесорів наших єдиновладність освятити час настав! – І тут урвав мову і гучним голосом кинув: – В сурми крикнути!

Забігали пахолки в німецьких каптанах. Почали дзвонити дзвони в палацовій церкві.

Раптом різко, оглушливо заграли в світанку сурми, як сурми архістратига Михаїла, як із неба.

55

Сонце вдаряло промінням у широкі камінні плити замкового подвір’я, а під мурами будівель ще чайлися ранішні тіні.

Пан Григорій стояв коло церкви і дивився на процесію, що йшла з-під палацу монаршого. В чорній киреї стояв блідий, спокійний, міцний, так як три роки тому в гафі данцізьській.

Він бачив, як виходили посли із своїх домів. Бачив посла московського, недовірливого, низьколобого, в червоній фєрязі, підпоясаного позолоченим поясом, у довгій лисячій шубі. Бачив двоє княжат мультянських – худих, осмалених і скромно вбраних. Перейшло повз нього, голосно балакаючи, кількох голландців, присланих від їхнього посла в Царгороді. З капюшонами на головах, у сталевому кольору плащах переходили похилені члени «sectae heroicae», що єднали монарха Русі з Коменським у Лешні, батьком социніян, з Янушем Радзивіллом у Вільні. Що готувався на короля протестантів, з Жигмонтом Ракочієм і з самим «суддею Гедеоном», Олівером Кромвелем. Був тут і Драбик, чеський духовний, що видав пророцтво про близький упадок католицьких держав. Нівроку їх тут було – тих мовчазливих чорних і сірих постатей: лицарів «троянди серед терня», кальвінів, шкотів, угрів, чехів і шведів.

Завважив пан Григорій і двох шляхтичів мазовецьких, послів з Варшави. Невеличкі на зріст, гострорисі, непомітні, а однак із накидливими поглядами, вони були скрізь. Блукали серед вузлуватих низьких подолян, серед велетенського зросту запорозьких піхотинців, сухотілих німців-наемників і мовчазних жовтолицих татар. На всі правди гаряче присягали чи руські, чи польські, чи римські, чи грецькі – а на думці, певне, одно мали: випробувати, чи де мур козацької держави не зарисувався, чи немає де щілини? Хоч часто йшли остан-

Гей, панове милостиві, которі маєстатові козацькому слухать — уважайте! Жалують нас і закликають ляхи, а ми їм відповідь таку дамо: дякуємо тобі, королю, що ти нас, Русь козацьку, у нашому сирітстві жалуєш, ба! Нами піклуєшся і журиш, хоч ми того й не потребуємо. Король польський нас в опіку і до науки взяти хоче — а нехай спробує. Вельми тому дивуюся, що знову хоче отчизну нашу, славную Україну, посісти, лучше нехай дома сидить. Як же одірвуть нас од цицьки матері нашої — тоді й самі прийдемо. Огнистую стрільбу і гострії мечі їм принесемо, а вони нехай готують оддарунок власними тілами і червоною кров'ю своєю.

Богдан Хмельницький в інший бік обернувся.

— Єсть іще одна хмара, що хмариться. Та вона хоч наступає темно й густо, а що ж там по ній, коли в ній дощу пусто? З пустими словами до нас московські послы прибувають, а єсть у нас на ті слова потужний вітер, которий їх у борзім часі розпрошить.

Хочуть вони присяги союзним пактам? Як ми ся маємо вовчому хвостові московському поклонити, маючи в своїм панстві голову львову. Як у вовчі лапи льва дати? Нехай Москва стережеться і з нас не насміхається — ми зруйнуємо її гірш ніж Литву!

Князь Руси стояв перед соймом знову спокійний, простий і зичливий.

— Ознаймуємо вам, панове, сновидцями не будьте, на сусідів не оглядайтеся, приходьте до них не з калачем, але з гострим своїм мечем!

Аби не вчинити собі нечести і неслави, а ще, чого не дай Боже, — великої біди і розсіпок панства козацького!

Лучче дбаймо про пакти і присяги для зміцнення панства того великого.

Русь Біла нам присягне і господар волоський, що його синовця панят у себе в Чигирині тримаємо.

Рах Сунґіпенсіс установимо. Не буде війни — між Москвою і Короною Польською ми утвердимося.

Що хвалитесь, що ви шляхта? — боярами, графами будете, бідолахи! Як за королівства руського. Аби ви тільки нам і Війську Запорозькому послушні були.

В силу вбралася Україна Козакоруська — будуть панята препишні, челядь розмаїта, військо збройне і люд працюючий.

І в вигуках юрб, і в виблисках голих шабель старшинства, і в золоті й сріблі стягів, і в звитяжному ореолі монарха, Богом даного, почув він потужний надлюдський голос.

То велетенський лев козацький з головою понад хмарами ричав, опромінений і роздражнений, і простягав залізну лапу над своєю багатою землею”.

Отже, судячи з наведеного уривка і не тільки, Юрій Липа горою стояв за гетьманський, авторитарний спосіб керування українською державою. Це, мабуть, не дуже сподобається нинішнім нашим “демократам”, якщо навіть уточнимо: за певних історичних обставин. Говоримо, звісно, про “демократів”, що трактують демократію як вседозволеність, як можливість красти, гребти під себе, прихватувати: недарма ж народ їх охрестив і “дармохватами”, і “дерьмокрадами”. Не припаде їм до вподоби державотворча Липина концепція. Але дійшов він саме такого висновку, і в нас немає жодних підстав це приховувати.

Тим паче, що не було таємницею для Юрія Липи: кожний етнос, народ, нація мають пройти всі неминучі етапи розвитку — ідейного, економічного, політичного. Винятків не буває. Спроби одурити історію завершуються катастрофами. Якщо не забули, ми теж намагалися перестрибнути з однієї суспільної формації в третю, проминувши хитромудро те, що належало засвоїти, але було прикре для когось, — ну, і чим закінчився той експеримент? Наслідки досі маємо нагоду спостерігати.

Зовсім не зайвим буде запізнатись, як під пензлем видатного майстра оживає суперечливе, жорстоке і героїчне, буремне XVII століття, вікопомна доба Хмельниччини, якими барвами починає світитися образ великого гетьмана. Постає Богдана Хмельницького, за Юрієм Липою, одна з центральних і найважливіших у багатомістовій українській історії. В такому тлумаченні, очевидячки, був певний виклик. Адже радянські, наприклад, історики таврували Богдана Хмельницького, називали виразником класових інтересів українського магнатства і шляхетства, тобто зрадником трудових народних мас — та й по тому. Юрій же Липа дивився на Богдана Хмельницького іншими, захопленими очима і вбачав у ньому не ворога, а рятівника українського народу. “Його велетенська енергія, — читаємо в “Призначенні України”, — була виразно окреслена, і недарма як символ своєї держави наказав він бити на своїх монетах рисунок козацької шаблі.

Як усі великі реформатори, був він передусім завершенням досвіду попередніх поколінь. Він розв'язав хитання своїх попередників, козацьких політиків, як, наприклад, блискучого геополітичного стратега середини XVI ст. Дмитра Байди-Вишневецького”.

Ставлення Юрія Липи до Хмельницького збігається, при- міром, зі ставленням і оцінкою Григорія Сковороди, котрий у вірші “De libertate” проспівав осанну:

*Будь славен вовк, о муже избранне,
Вольности отче, герою Богдане!*

У своєму захваті Юрій Липа, либонь, трохи пересаджував, але робив це широко і переконано. Ця щирість, ця переконаність, без- перечно, вабить, впливає на сприйняття. Інша річ: за цим романом перебіг народного повстання під проводом Хмельницького сту- діювати неможливо і не треба. “Козаки в Московії” – скорше по- ема, низка розгорнутих поетичних метафор на теми з епохи на- родно-визвольної війни. Інакше бути не могло: це проза, але проза поета.

Юрій Липа вивчив якнайретельніше цю добу ще й за пам’ят- ками образотворчого мистецтва – і дуже добре все уявляв, що і як відбувалося. На зворотній – чистій – стороні його рукопису містилися авторські малюнки пером: персонажі, окремі сцени. “Малюнки ці, – згадував очевидець, – були трохи подібні до оздоб т.зв. Кенігсберзької Євангелії чи радше до тих малюнків якогось француза чи фламандця, що прийшов 1651 р. у зруй- нований Радзивіллів Київ та зручно й легко понакреслював по- статі кінних кавалерів на тлі руїн київських церков”. Хоч би як там було, а портретні характеристики його надзвичайно виразисті й опуклі. З першого прочитання запам’ятовуються і западають у душу не лише головні, не тільки особи другого чи третього пла- ну, а й персонажі епізодичні, прохідні. Хіба не стоять, немов живі, перед нами “грубенький лейтенант Юстус Кирш”, який похи- тується при ході “на кривеньких ніжках”, чи груба молодиця, що, “учених слів не зрозумівши”, “горішне лице своїх товстих ніг указала” теологу і філософу з гоголівським пресимпатичним найменням Симеон Латка-Старушич? А проте головним для Юрія Липи є – відчуті й донести до читача величний, героїчний дух рідної історії, колір, запах, звичаї та обичаї доби становлення Козацької Держави, образ великого полководця і державного діяча Богдана Хмельницького. Він для Юрія Липи – Великий Князь, Усраіпае Rex, Богом даний Государ і Гетьман великої Руси, Імператор козакоруської України.

І тут доведеться визнати, що Юрій Липа не боїться інколи погрішити проти правди, що він в уяві реалізує те, чого не вда- лося реалізувати в дійсності. Не приймав, не носив ніколи наш гетьман титула цесарського. Ніколи не “бив”, не карбував “ду- кати Богдана Хмельницького, що мали з одного боку меч, а з другого титул монарший”. Проте існує легенда, і нумізмати,

вже на початку знищити. Часом кінчав речення звинно, лег- ко, часом якби криком орлім. То знов – жартом, то знов якби муркотом хижачьким, тихим, із підозрою. Потім гнів у ньо- му вибухав, зацвітав одразу – він був упитий, як лев перед випущенням у жертву пазурів. Та й уся мова його була, як неспокійне ходження льва, замкненого в клітці.

Говорив спочатку лагідно:

«Ви ж нам, панове, твердо присягали, аби нам вірно слу- жити і нас, і Військо Запорозьке ні в чім нігди не зрадити. Кожного дня своє військо приоздобляємо і за вас, діти, пам’я- таємо. В братській милості з вами живучи, ми щастям вашим, як своїм, тішимося. Гди що вам противного зайде – жалуємо і ми, діти, – то знайте. Різнити вас у серці своїм не буду: чи сини релігії грецької, чи римської – однаково мені милі. Річ неподібна і тяжка когось проти волі до віри своєї притягати і в вільному панстві козацькому поневоляти. І ти, митрополи- те, – звернувся до митрополита Коссова, – коли не будеш твердо стояти, і раду нашу перемяти, і на щось нове при- звалювати над нашу волю, – то, конечно, будеш у Дніпрі!

Над спустошенням України отцовським серцем уболюємо. Пильно маємо піклування, аби приборкати й утихомирити посполитого роду людей. Тії ж своєвільники... – Богдан Хмельницький зупинився в мові і глянув просто в бік партії Гладкого й Нечая: – ...нех стережуться. Кому голови не тре- ба – а нехай спокій ламає. Шабля гостра пана Богдана досягне такого неомильно. Вольні єсьте спокій ламати! Волен еси і ти, батьку черні! – блиснув очима просто в бік Нечая.

Той зірвався, розпихнувши Мурашків, – загикувався.

– Твій меч, милостивий пане, – а моя шия! – вигукнув жалібно.

Богдан Хмельницький уже накинув оком інших.

– Тії ж там, що до презацної Корони Польської малий афект мають, – надаремно тоє чинять, ба! можуть то ще нинішнього дня вельми болісно пізнати.

Ми то знаємо: тільки обманом і ошуканством Нація Ко- зацька взята може бути, бо гвалтом народу такого взяти сили нема.

Вельми зубожіла Польща. Тиждень тому був у мене пана Каліновського посол, що то з голими руками приїхав. А так ні один із чужоземних послів до нас не прибував, як того Каліновського, худого нахолка і Польщі худої. Виджу, тепер нам Польщу запомогти треба...